

DAŽI HIPOTĒTISKI BALTISMI VIETU NOSAUKUMOS RIETUMOS NO VISLAS

Starptautiskās baltistu konferences plenārsēdē 1985. g. 9. oktobrī Viļņā prof. Dr. V. P. Šmida (W. P. Schmid, Göttingen) referātā „Beiträge zur Bestimmung der West Grenze der baltischen Sprachen“ īpaši būtisks bija aizrādījums, ka senie baltismi rietumos no Vislas (Weichsel Pomerānijā) ir šķirami no vēlākiem senprūšu vietvārdiem (Referātu tēzes 103). Šīs tēzes ierosināja meklēt senākus baltismus vecākos avotos.

Kaut gan atsevišķi vietu nosaukumi nevar būt droši liecinieki etnolingvistikā, tomēr var piebilst, ka par hipotētiskām baltu valodu pēdām vietu nosaukumos rietumos var atrast dažas liecības H. Kīperta Atlas antiquus¹ 11. kartē, kur latīņu valodā attēloti l. gs. pr. m. ē. (Jūlija Cēzara un imperatora Augusta laika) dati (it īpaši Eiropas ziemeļaustrumdaļā tie stipri trūcīgi). Starp dažādiem, vairāk vai mazāk atšifrējamiem, vietu un tautību nosaukumiem izraudzīti daži. To īstā izruna un rakstījuma pareizība gan nav zināma, bet, tā kā viņos ir saskatāma ide. cilme, un tā kā tiem tuvas, turklāt semantiski atbilstošas, formas sastopamas tieši baltu valodās, vedas domāt, ka tos hipotētiski var atzīt par baltiskiem. Tā etnonīms *Silingae*, kas attēlots dienvidrietumos no Viadua, t. i., Oderas (Oder) vidusteces, aptuveni tagadējā Silēzijā (PTR un ČSSR), šķiet radniecisks ar la. *sils*, lie. *šilas* 'Fichtenwald, Heide, Heidekraut' la. deminutīvu *siliņi* ME III 839. Bieži sastopams uzvārds *Siliņš*, retāk *Sils*. Ļoti daudz ir apdzīvotu un neapdzīvotu vietu nosaukumu kā Latvijā, tā Lietuvā, kas darināti no saknes *sil-*, *šil-*. Pieminams arī pr. *sylo* 'Heide' Endzellins Spr. v. 247 un daži vietvārdi (*Silinkaym*, *Silleniken*, *Sillen*) Gerullis Apr. Ortsn. 156, 157.

Tālāk uz dienvidiem no tā, tagadējā (ČSSR, lasāms etnonīms *Boji* un toponīms *Bojohaemum*. Liekas, ka tiem atbilst lie. *buojis* 'bala, klampynē (peļķe, purvs, dumb-rājs, mukulājs, staignājs' LKŽ I² 1168 un lie. *kāimas* 'ciems (Gesinde, Bauernhaus, Dorf)', kam rada la. *ciems* un lie. *kiēmas* 'pagalms, lauku mājas', arī 'ciems, sādža' LKŽ V 749. Lietuvā sastopams limnonīms *Búojas* jeb *Buōjis* Būga RR III 736 un

¹ Atlas antiquus, zwölf Karten zur alten Geschichte. Entworfen und bearbeitet von Heinrich Kiepert. Sechste neu bearbeitete Auflage. Neue Ausgabe. Berlin, 1881.

oikonīmi *Buōjaragis* c un *Buōjis* vs Ladms.² 44, arī uzvārds *Buōjus*³. Latvijā daži atbilstoši oikonīmi, piemēram, *Buōjas* (mu Kazdangā [1253. g. lat. *Boynseme*, v. *Boyensemme* 248. senrakstā Urk. 325, 324], z Taurkalnē, *Buojū-Kalnarāji* z Alsungā), hidronīms *Buoj-upe* (u Kalvenē, Lažā – republikas rietumdaļā), oikonīms *Buōjāts* (z Raunā) un agronīms la Vaivē – vidienē Endzelīns Lv. I, 153. Šeit minēts arī pr. antroponīms *Boyate*. Latviešiem ir arī uzvārds *Buojāts*, *Buojāte*.

Ziemeļrietumos no iepriekš minētajiem nosaukumiem ir redzams oronīms *Sudeti* (tagad po., č. *Sudety* ČSSR, PTR, VDR). Tā etimoloģijas izsacītas dažādas, bet ticamas nav, laikam illīriešu cilmes (Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. „Мысль“ Москва, 1966, 397). Dīvainā kārtā šim oronīmam atbilst lie. *sudēti* ‘salikt, sakraut’ < *su-* ‘sa-’ + *dēti* ‘likt, kraut’. Sal. la. *dēt* 1. ‘legen (Eier)’, 2. *duori* [*dravu*] *dēt* ‘Waldbienenstock anlegen’, 3. ‘roden, aushauen /?/ ME I 464, *Dēkla* ‘Schicksalsgöttin’ 462, *padēklis* 1. ‘untergelegtes Nestei’, 2. ‘der erste Grund, Anfang’ ME III 16, *piedēklis* ‘Anhängsel’ 245.

Rietumos no Sudetiem virzienā uz ziemeļiem atrodams hidronīms *Sala* (tagad *Saale* VDR, VFR), kas apzīmē Albis (tagad Elbe) kreiso pieteku. Par to (kādā 965. g. senrakstā *Salawa*) atrodamas vairākas etimoloģijas (Nikonovs Op. cit. 142), bet ticamāka šķiet tieši tā baltiskā cilme, jo vairākas atbilsmes ir tieši baltu valodās, piemēram, la. *sala*, lie. *salà* ‘Insel, остров’, ko K. Būga RR II 305, Endzelīns u. c. ME III 664 saista ar lie. *sālti* ‘fließen’ un *selēti* ‘accurrere citissime’, pr. *salus* ‘Regenbach’. Apelatīvu *sala* Endzelīns skaidro kā radušos no hipotētiska salikteņa **ap(i)-sala*, kas, tāpat kā slāvu *остров* pēc Meijē (Meillet RESI VII 8), sākotnēji laikam ‘Flußinsel, etwas Umflossenes’. Minētā upe *Sala* tātad pamatnozīmē laikam ‘Tecētāja’ jeb ‘Upe’. R. A. Agejeva savā darbā par upju un ezeru vārdiem⁴ 85., 86. lpp. hidronīmu *Заале* skaidro ar ide. sakni **sal-*, kas saglabājusies lat. *salum* ‘atklāta jūra, jūras viļņoššanās’ un pr. *salus* un piebilst, ka daži **sal-* saista ar vārdu *соль* ‘sāls’. Jāpiezīmē, ka arī Latvijas dienvidrietumdaļā (Ciecerē) ir reģistrēts *Sala strauts* U IV 113.

Mazliet tālāk uz rietumiem starp Visurgis (resp. Vēzeras, Weser) un Zāles augštecēm, aptuveni tagadējā Tīringenā (Thüringen VDR) lasāms oronīms *Semana*, kā pamatā šķiet la. apelatīvs *zeme*, lie. *žēme*, pr. *same*, *semmē*, la. dialekta deminutīvs *zemiņa*, *zemene*, *zemine*, lie. *žemīnē* ‘eine der Erde [angehörige]’, Latvijas toponīms *Zemīte* (mu *Zemītē*, v. *Samiten*) ME IV 708, 709. It īpaši oikonīmi *Zeme(s)*, *Zemiņi*, *Zemiši*, *-zemji*, *Zemnieki*, *Zemturi* u. c. sastopami visā republikā. Saistī-

² Lietuvos TSR Administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas / Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumas. D. 2. V., 1976.

³ Lietuvių pavardžių žodynas A–K / Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. V., 1985. P. 351.

⁴ Ageeva P. A. Происхождение имен рек и озер // АН СССР. Сер. „Человек и окружающая среда“ / Отв. ред. д-р геогр. наук Э. М. Мурзаев. М.: Наука, 1985.

jumā ar apelatīvu *zeme* ir tuva arī sensl. ЗЕМЛЯ, kas tomēr ir tālāks atvasinājums.

Minētajā kartē ir atrodami arī daži citi problemātiski ar baltu valodām varbūt saistāmi vietu nosaukumi, kaut gan reizēm tiem var būt saskare ar slāvu u. c. valodām, piemēram, hidronīmi *Vistula* (tagad *Visla*, po. *Wisła*, v. *Wysła*, *Weichsel*) un *Visurgis* (tagad *Weser*). Abiem ide. sakne **uis-* || **ueis-* 'ūdens, tekošs ūdens', bet etimoloģijas izsacītas dažādas (Nikonovs par Vislu Op. cit. 84, 85,⁵ par Vēzeru 77, Agejeva Op. cit. 83). Būga RR III 902 hidronīmu *Visla* atzīst par slāvisku, bet vācisko nosaukumu *Weichsel* atvasina no pr. **Vīkslā*, kas radies no pirmislāvu **Vīstlā*, bet Gudijas (Baltkrievijā) hidronīmu *Bucmba* skaidro ar jātv. **Veistuvā*, kam atbilstu lie. **Vieštuvā* un kam radnieciski lie. upju nosaukumi *Vieštóvė*, *Viešmuō* un *Viešmenėlis* III 546. Viņš I 335 aizrāda, ka pirmsl. *вьсь* atbilst baltu *veiš-* 'течь' un I 521, 522, ka sakne *veis-* 'fließen' ir vairākos baltu upju un ezeru nosaukumos, bez minētajiem, piemēram, arī lie. *Veisiējis* ez (Suvalku guberņā), *Бусинча* u (Viļņas apriņķī), *Бусяты* (< lie. **Veis-intas*) ez (Disnas apriņķī), *Бумба* (< lie. **Veistuva*) u(pīte) (Grodņas guberņā), pr. *Weyszen* (vēlāk *Weißensee*) ez., *Weysike* u⁶, piebilstot, ka sakne *veis-*, *veiš-* un *viš-* ir arī hidronīmos *Viešintā* u un *Višakis* (po. *Wysoka*). A. Vanags savā hidronīmu etimoloģiskajā vārdnīcā⁷ 378., 379. lpp. s. v. *Viešā* Lietuvas hidronīmus ar *vieš-*, *vaiš-*, *vieš-t-*, Latvijas ar *vies-*, pr. ar *weis-* saskaņā ar P. Skardžu saista ar senind. *vēšantáh*, *vēšantā* 'tvenkinys (dīķis, ūdenskrātuve)', *vēšati* 'liejasi (lejas)', *višám* 'vanduo (ūdens)', senisl. *veisa* 'pelkē (purvs)' un saskaņā ar citiem pētniekiem spriež, ka saknes *vieš-* nozīme varētu būt 'tekēti, bēgti (tecēt, plūst)'. Šādu cilmes un nozīmes skaidrojumu balsta arī lie. hidronīms *Viešmuō*, kam atbilst tāds pats apelatīvs ar nozīmi 'upokšnis, upelis (upīte, strauts)'. Domājams, ka skaņu mijā šeit iederas arī Lietuvas hidronīms *Vištytis* ez (arī miestīņš), *Vištupis* u u. c. ar *višt-*, ko A. Vanags atzīst par iespējamu saistīt ar mājputna *vištā* 'vista' nosaukumu Op. cit. 389.

Latvijas toponīmijā ir diezgan daudz leksēmu ar *vist-*, bet semantiski parasti tām putna nozīme 'vista (Huhn, Henne)' ME IV 626. Cita cilme un nozīme varbūt ir oikonīmam *Visteri* z ziemeļaustrumdaļā (Rankā E I 25), hidronīmam *Vist-upe* dienvidrietumdaļā (strauts Nīgrandē U IV 48). Ar *viest-* (resp. ar *-t-* infiksu⁸ tāpat kā

⁵ Nikonovs V. A. šeit aizrāda, ka *Vislas* nosaukumam R. Šmitleins (Schmittlein) atzinis lietuvisko, resp. baltisko cilmi, M. Rudņickis secinājis, ka vācisko formu *Weichsel* Teutoņu ordenis aizguvis no senajiem prūšiem.

⁶ Arī *Weis-pelke* str. Gerullis. Op. cit. Lpp. 198.

⁷ Lietuvos TSR MA. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. A. Vanagas. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. V., 1981.

⁸ Par *-t-* infiksu V. Dambē rakstā „Saknes *bal(i)-*, *pal(i)-* skaņu mijā ar slapjas vietas nozīmi vietvados“. In Latvijas PSR ZA, Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973. Rīga, 1972. Lpp. 136, 142–143, 126–127, 129–130, 132.

varbūt Vislas senajā nosaukumā) saknē ir oikonīms *Viestēni* z vidienē (Lubejā E I 19), bet bez *-t-* infiksa hidronīms *Viesīte* u vidienes dienviddaļā (> Mēmelē E II 157 un u Daugavas baseinā E II 156), arī rietumdaļā (u Ventas baseinā E II 158) un hidronīms *Viesītis* ez dienviddaļā (*Viesītē*, Biržos E II 59, 56). Ir arī tamlīdzīgi oikonīmi, piemēram, dienviddaļā *Viesīte* pagasts (E II 59, z Bebreņē E III 49), *Viesītes* z Daudzesē (E II 56), vidienē (z Drustos E I 10, Kārļos 15, Skujeņē 29, Rankā 25), *Viesiena* mu (*Vestienā* E I 32), *Viesieši* z (*Cēsīs* E I 9) u. c.

Ievērojot baltiskās paralēles, var hipotētiski secināt, ka senais hidronīms *Vis-tula* saknē skaņu mijā var būt baltisks. Turklāt izskaņa *-ula* atgādina baltu sufiksu *-ul(j)a-*, kas piešķir atvasinājumam dažādas nozīmes, arī deminutīva (Endzelīns Baltu vskf. 93, La. gr. 347). Par pr. *-ul-* skat. Gerullis Op. cit. 251).

Upes nosaukums *Visurgis* šķiet saliktenis, kam otras daļas *-urgis* atgādina la. *urga* 'Pfüte, Bach, Bächlein', arī 'Loch, Höhle' u. c., ko gan atzīst par aizguvumu no līb. *ūrg(a)* 'kleiner Bach', bet, tā kā ig. *urg* ir ar nozīmi 'Vertiefung, Höhle', bet neapzīmē strautu, var domāt, ka lībieši strauta nozīmi aizguvuši no la. *uřga*, *urdze*, *urdzēt* ME IV 304, 303. Arī Lietuvā ir hidronīms *Viesuřkis* u, ko Vanags Op. cit. 378 skaidro kā iespējamu darinājumu no saknes *vies-* (< ide. **uei-*) 'lenkti, sukti (liekt, griezt, vīt)' ar sufiksu *-urkis*.

Protams, atsevišķi vietvārdi vien nav droši liecinieki par kāda etnosa vai valodas pēdām, bet var noderēt turpmākiem pētījumiem senlaiku avotos un vēlāku laiku kartēs un dokumentos.

EINIGE HYPOTHETISCHE BALTISMEN IM NAMENGUTE WESTLICH VON WISLA (WEICHSEL)

Zusammenfassung

Die Anregung ältere Baltismen des 1. Jh. v. u. Z. im „Atlas antiquus“ von H. Kiepert zu suchen, gaben die Thesen von W. P. Schmid für die Internationale Konferenz der Baltisten „Beiträge zur Bestimmung der West Grenze der baltischen Sprachen“ (Thesen S. 103) in Vilnius 1985. Es wurde klar, daß einige hypothetische Baltismen sogar westlich von der Elbe (besonders im Südteil) auffindig sind. Im Artikel werden die Ethnonyme (Volksnamen) *Silingae* und *Boji*, Toponym (Ortsname) *Bojohaemum*, Oronyme (Bergnamen) *Sudeti* und *Semana*, Hydronym (Gewässername) *Sala* analysiert. Diese Namen sind indogermanisch. Da aber ihnen ähnliche, insbesondere semantisch nahe Namen gerade in den baltischen Sprachen vorhanden sind, scheint man, daß man sie hypothetisch als baltische anerkennen kann. Problematisch sind, z. B. die Hydronymen *Vistula* (Wisla, Weichsel) und *Visurgis* (Weser), die auch zu slawischen u. a. Sprachen Beziehung haben können.

Natürlich, einzelne geographische Namen allein sind nicht sichere Zeugen der Spuren irgendeines Volks oder einer Sprache, aber sie können für zukünftige Forschungen in älteren Quellen, späteren Karten und Urkunden nützlich sein.